

AZƏRBAYJAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

Kafedra: «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi»

Fənn: «Dövlət və hüquqi təlimlər»

MÜHAZİRƏ

MÖVZU № 4. «Feodalizmin yaranması, inkişafı və tənəzzülü dövründə Qərbi Avropada siyasi-hüquqi təlimlər»

P L A N:

1. Orta əsrlərdə Qərbi Avropada siyasi və hüquqi təlimlərin əsas xüsusiyyətləri.
2. Orta əsr yeretik (bidətçilərinin) siyas-hüquqi ideyaları.
3. İntibah (renessans) dövrü siyasi-huquqi ideologiyasının ümumi səciyyəsi.
4. Reformasiyanın siyasi və huquqi ideyaları.
5. Utopik sosializmin siyasi-huquqi ideologiyası.

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. H.İşireliyev, F.F.Abbasov. Politologiya. B., 1994.
2. O.G.Leysta. İstoriə poltiçeskix i pravovix uçenyi xrestomatie. M., 2000.
3. O.G.Leysta. İstoriə politiçeskix i pravovix uçenyi. M.,2001.
4. Yusif Rüstəmov. Siyasi-hüquqi təlimlər tarixi. Bakı, 2000.
5. Ağababa Rzayev. İstoriə politiçeskix i pravovix uçenyi v Azerbaydcane. B., 2000.
6. Aqşin Quliyev,Qədim Şərq quldarlıq dövlətlərində siyasi və hüquqi fikir.Bakı-2006
7. Yusif Rüstəmov,Sosial-siyasi və hüquqi təlimlər tarixi.Bakı-2007

1.Orta əsrlərdə Qərbi Avropada siyasi və hüquqi təlimlərin əsas xüsusiyyətləri.

Orta əsrlərdə feodalizm quruluşunun müxtəlif ölkələrdə, müxtəlif vaxtlarda və spesifik təşəkkül tapması ilə əlaqədar olaraq, həm Qərb, həm də Şərq xalqlarının sosial, siyasi və mədəni inkişafı özünəməxsus cəhətlərə malik olmuşdur. Lakin feodalizmin ali dövründə Şərq xalqlarının maddi və mənəvi inkişafı Qərb xalqlarına nisbətən üstün olmuşdur. Tarixi faktlar təkzib edilməz şəkildə sübut edir ki, ilk fəlsəfi təsəvvürlərin, müxtəlif təlim və məktəblərin qədim məskəni məhz Şərq ölkələri olmuşdur. Feodalizm dövründə Şərq ölkələrindən Çində, Hindistanda, Yaponiyada, İranda, Ərəb ölkələrində, Orta Asiyada və Zaqafqaziyada ictimai fikir sahəsində bir sıra görkəmli nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Orta əsrlərdə Avropanın fəlsəfi və sosial-siyasi fikrində sxolastika hökmran mövqe tuturdu (yun. scholasticos-məktəb). Sxolast alimlər xristian din təlimini əsaslandırmaq və sistemləşdirməyə çalışırdılar.

Qədim Roma imperiyasının süqutu (476-cı il) qədim Dünya tarixi dövrünü başa çatdırdı və orta əsrlər tarixinin başlanğıcını qoydu. Ora əsrlərin ilk dövründə Qərbi ölkələrində təcridən təbəqələşməyə əsaslanan feodal quruluşu təşəkkül tapdı (V-X əsrlərdə). Qərbi Avropanın feodal cəmiyyətində katolik kilsəsi xüsusi yer tuturdu. Feodal dağınıqlığı dövründə katolik kilsəsi qərbi avropa dünyasını birləşdirən yeganə qüvvə idi. İqtisadi və siyasi qüdrətə malik olmaq etibarilə kilsə orta əsrlər cəmiyyətinin ideologiyasında hakim rol oynayırdı. Orta əsrlərin dünyagörüşü ilahi, teoloji mahiyyət kəsb edirdi. Fəlsəfə ilə yalnız kilsə nəzdində təşkil edilən və kilsənin rəhbərlik etdiyi məktəblərdə məşğul olunurdu, buna görə məktəb –sxolastika bilikləri və təhsil əvvəldən axıra qədər ilahiyyat ruhunda təşkil edilirdi.

Dinin və kilsənin ideoloji hökmranlığı ona gətirib çıxardı ki, Qərbi Avropa feodal cəmiyyətinin siyasi-hüquqi ideologiyasının başlıca istiqamətlərinə dini don geydirildi. Orta əsrlərin bütün siyasi və hüquqi

doktrinalarının ümumi ideya əsası dini təsəvvürlərdən, müqəddəs yazılara aid mətnlərdən ibarət idi.

XII əsrdə kral hakimiyyətini nəzəri cəhətdən müdafiə edən və kilsənin dünyəvi hakimiyyətin işlərinə qarışmasına qarşı ilk çıxan orta əsr hüquqşünasları (legistlər) oldular. Legistlərin müstəqil dünyəvi hakimiyyəti müdafiə etməsi katolik kilsəsini qəzəbləndirdi. Çünki ruhanilər roma hüququnun öyrənilməsini, Paris Universitetində onun tədris olunmasını qadağan etmişdi. XII əsrdə legistlərin məktəbinə qarşı kilsə tərəfindən kannistlərin məktəbi yaradıldı. Bu məktəbin fəaliyyəti papanın dekretlərini və fərmanlarını, kilsə yığıncaqlarının qərarlarını, bibliyanın müddəalarını sistemləşdirməyə istiqamətlənmişdi.

XI-XIII əsrlər bütün Avropada silki-feodal quruluşunun müqəddəsliyinə və sarsılmazlığına inam hissini qıran ilk həyəcan signalı-bidətçilərin (kafirlərin) hərəkəti başlandı.

XI əsrdə Qərbi Avropanın ictimai həyatını səciyyələndirən cəhətlərdən biri bundan ibarətdir ki, həmin dövrdən etibarən burada kilsənin hakimiyyəti xeyli gücləndi. Kilsə başçısı sayılan papa yalnız yüksək dini rütbəyə malik olan kardinallar tərəfindən seçilməyə başlayır. Kilsə başçılarının nüfuzunun həddən artıq yüksəlməsi onların imperatorlara qarşı bilavasitə mübarizəsinə gətirib çıxarır. Imperatorlar dünyəvi hakimiyyəti mənimsəyən papalarla hesablaşmağa məcbur olurlar. Kilsə siyasi cəhətdən parçalanan Avropanı birləşdirməyə qadir olan vahid qüvvə idi. Heç də təsadüfi deyil ki, yaranmış şəraitdən istifadə edən katolik kilsəsi və Roma papası Fələstində «müqəddəs yerləri müsəlmanlardan azad etmək» adı altında XI-XII əsrlərdə səlib (xaç) yürüşlərinin təşkilatçısı kimi çıxış edirdi. Orta əsrlərdə Avropanın fəlsəfi və sosial-siyasi fikrində sxolastika hökmran mövqe tutur (sxolastika yunan dilində məktəb deməkdir). Sxolastiklər xristian dini təlimini

əsaslandırmağa cəhd edirdilər. Həmin təlimain nümayəndələrindən biri ingilis alimi Roçer Bekon sayılır (1214-1292-ci illər). Onun siyasi proqramında müasiri olduğu dövrdə kilsənin vəziyyəti, bu dini mərkəzin yoxsulluq və sadəlik haqqında xristianlığın ideallarından uzaqlaşması kəskin şəkildə tənqid olunurdu. Bekonun fikrində cəmiyyətin yeniləşməsini reallaşdırmaq məqsədilə ictimai-siyasi həyat köklü surətdə dəyişdirilməlidir. O, xristian dininin böyük gələcəyə malik olduğunu bildirərək göstərmişdi ki, gələcək dövətdə bütün xalqlar birləşərək vahid həqiqi din olan xristianlığı qəbul etməlidir. Dini çəkişmələrə, münaqişə və müharibələrə son qoymaq, cəmiyyətdə əmin-amanlığın qərarlaşmasına nail olmaq məhz, bu yolla mümkündür.

Bekon gələcək dövlətin iyerarxiyalı təbəqələşməsinin mahiyyətini və təşkilini belə təsəvvür edirdi: cəmiyyətin birinci zümərəsi ruhanilər olmalıdır və ona mənəvi rəhbərliyi məhz bu zümərə həyata keçirməlidir; ruhanilər zümərəsindən sonra dövlətin hərbi müdafiəçiləri gəlir, sosil piramidanın aşağı hissəsində isə zəhmətkeşlər, yəni əkinçilər və sənətkarlar dayanır. Bekonun təsəvvür etdiyi dövətdə Roma papasının (kilsə başçısının) simasında ruhani və dünyəvi hakimiyyət birləşir və teokratiya yaranır. Papa xristian monarxiyasına başçılıq etməklə, eyni zamanda bütün bəşəriyyətə rəhbərlik etməlidir.

Özünün siyasi proqramını hazırlayarkən o, həmin dövrdəki kilsənin vəziyyətini, onun ilk xristianlığın kasıblıq və sadəlik ideallarından uzaqlaşmasını kəskin tənqid edirdi. O, göstərirdi ki, cəmiyyətin yenidən dirçəlməsini təmin etmək üçün ictimai-siyasi həyatı köklü surətdə yenidən qurmaq lazımdır. Gələcək dövətdə bütün xalqlar birləşərək yeganə olan xristianlığı qəbul etməlidirlər. Yalnız bu yolla didişmələrə, müharibələrə son qoymaq olar, cəmiyyətdə sülh bərqərar olar. Bu dövlətin birinci ictimai zümərəsi ruhanilər cəmiyyətin mənəvi rəhbərləri ola bilər; bundan

sonra dövlətin hərbi müdafiəçiləri gəlir; sosial piramianın aşağısında əkinçilər və sənətkarlar durur. Roma papası simasında ruhani və dünyəvi hakimiyyəti birləşdirir (teokratiya). Xristian monarxiyasına başçılıq edərək, o yeni zamanda bütün bəşəriyyətə rəhbərlik etməlidir.

Bidətçilər tərəfindən silki quruluşun və onun ideologiyasının tənqidi feodalizmin ideoloji cəhətdən yeni istiqamətdə əsaslandırılmasını tələb etdi. Bu vəzifəni katolik dini təliminin böyük ideoloqu Akvinalı Foma (1225 və ya 1226-1274-cü illər) həyata keçirməyə səy göstərdi.

Foma ort əsr sxolastikası ruhuna uyğun olaraq fəlsəfəni ilahiyyətə xidmət edən bilik sahəsi kimi araşdırdı. Katolik təliminin bəzi nümayəndələri kimi Akvinalı Foma elmə və fəlsəfəyə, məntiqi dəlillərə müraciət etməyə, antik mədəniyyətə maraq göstərməyə çağırırdı. Fomanın elmlə dinin birləşdirilməsi ideyasından yalnız din bəhrələndi. Sxolastik nəzəriyyələşdirmə prosesi nəticə etibarilə elmin sıxışdırılmasına, onun müstəqil inkişaf qabiliyyətinin itirilməsinə gətirib çıxardı. Qeyd edək ki, orta əsr Qərbi Avropa filosoflarından ilk dəfə məhz, Akvinalı Foma Aristotelin əsərlərindən geniş istifadə etdi.

Aristotelin başlıca əsərləri Qərbi Avropaya XII əsrin axırı XIII əsrin əvvəllərində məlum olmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, həmin əsərlərin ərəb dilindən latın dilinə tərcüməsi sayəsində Avropa mütəfəkkirləri Aristotelin ideyaları ilə birlikdə ərəb filosoflarının fikirlərini öyrənmişlər, xüsusilə də Averroisin «ikili həqiqət» haqqında təlimini mənimsəmişlər. Bu təlimə (avveroisizm) qarşı məhz, Akvinalı Foma fəal etiraz etmişdir. Foma Aristoteldən ilk növbədə «passiv materiyaya» həyat verən «fəal forma» haqqında təlimi əxz etmişdir. Fomaya görə dünya forma iyerarxiyalarına əsaslanır. Başqa sözlə, dünyanın mövcudluğu allahdan ruhi aləmin xalis zəkasına və nəhayət, maddi aləmə qədər iyerarxiyalı mənşərə təşkil edir. Belə vəziyyətdə yüksək

formalar aşağı formalara həyat verir. İyerarxiyaya (yerə və səmayə) allah başçılıq edir. Aşağı formaların yuxarı formalara tabeliyi prinsipinin özünü məhz, allah qərarlaşdırmışdır. Ruhaniliyə isə allahın canişini sayılan papa başçılıq edir. Fomaya görə cəmiyyət də bu iyerarxiyalı prinsip üzrə təşkil olunur: təbəələr (rəiyyət) hökmdarlara və dünyəvi hakimiyyətə tabedirlər, qullar isə tərniyə (allaha) tabe olmalıdır. Fomanın siyasi-hüquqi təlimində qanunlar, onların növləri və qanunlara tabe olmaq barədə fikirlər böyük yer tutur. Qanun məqsədə çatmaq üçün ümumi qayda kimi müəyyənləşdirilir. Aristoteldən qanunların təbii (öz-özünə) və müsbət (yazılı) naueoapa ayrılması ideyasını götürən Foma antik Yunan filosofunun bu sahədə təlimini bəşəri (ictimai həyatı müəyyən edən) və ilahi (səma xoşbəxtliyinə nail olmaq yolları) qanunlar ideyası ilə tamamlayır. Qanunlara dair bu iki təsnifatın əlaqələndirilməsindən qanunların dörd növü hasil olur.

Ümumiyyətlə Fomanın konsepsiyasının mahiyyəti bundan ibarətdir ki, fəaliyyətdə olan (bəşəri) qanunlar son nəticədə allahın iradəsi və zəkası sayəsində təzahür edir. Buna görə feodal qanunlarının pozulması nəinki məcburetmə tədbirlərinə və cəzalanmağa gətirib çıxarır, eləcə də ağır günaha səbəb olur.

Foma hüququnun ilk növü kimi əbədi hüquq anlayışını irəli sürür. Onun fikrincə daimi hüquq dünyanın allah tərəfindən tənzimlənməsi üsullarının bütü məcmuunu ifadə edir. Təbi hüquq isə daimi hüququn xüsusi təzahürüdür. Bu din nəzəriyyəçisinin gəldiyi qənaətə görə təbii hüququn konkret forması insan hüququ adlanır. Həmin hüququn qanunlara təbii hüquqdan fərqli olaraq daim dəyişir, yeniləşir. İnsan hüququ iki yerə bölünür: 1) ümumxalq hüququ; 2) konkret dövlətdə fəaliyyət göstərən vətəndaş hüququ.

Akvinalı Foma bildirirdi ki, insanların təbiətinə birləşmək və dövlət halında yaşamaq həvəsi vardır. Bu ondan irəli gəlir ki, fərdlər təklikdə öz tələbatını təmin etməyə qadir deyildir. İnsanların siyai birlik forması olmaq etibarilə dövlətin təşəkkülü məhz, bu amillə şərtlənir. Elə monarxın özü də əvvəlcə dövləti təşkil edir və sonra onu idarə etməyə başlayır. Hakimiyyətin mahiyyəti ağalığ və tabelik münasibətlərini tənzimləməkdən ibarətdir. Bu qayda Allah tərəfindən qoyulduğu üçün hakimiyyət mahiyyət etibarilə ilahi mənşəyə malikdir.

Akvinalı Foma silki qeyri-bərabərliyin əsaslandırılmasına xüsusi diqqət yetirir. Kəndlilərin feodallardan asılılığına haqq qazandırmaq məqsədilə nəinki qullara müraciətlə yazılmış müqəddəs yazılardan, həmçinin ilk istismarçı siniflərin ideologiyasının quldarlığı müdafiə etməsinə dair məqamlarından istifadə olunmasını məsləhət bilir. Bu mənada Foma Aristotelin «köləlik təbiət tərəfindən bəxş edilmişdir», roma hüquqşünaslarının «köləlik xalqların hüququ sayəsində yaradılmışdır» fikirlərinə, eləcə də Avqustini Blaceninin köləliyin mahiyyətinə dair bəzi mülahizələrinə haqq qazandırmaya çalışır.

Fomanın təliminə görə bəşəri qanun təbii qanuna zidd olmamalıdır. O, təbii qanunu yalnız bircəyayış qaydası kimi başa düşmüşdür. Fomanın fikrincə adamların cəmiyyətdən savayı özlərini müdafiə vasitələri yoxdur. Təbii qanunlar həyatın saxlanılması və nəslin davam etdirilməsi baxımdan zəruridir.

Müasir katolik hüquq nəzəriyyəçi (neotomizm) Akvinalı Fomanın konsepsiyasını insanın hüqu və ləyaqətinin ən yüksək dəyəri, şəxsiyyətin hüquq və azadlığının hakimiyyətin özbaşınalığından müdafiəsi kimi qiymətləndirir. Foma insanların bircəyayışının saxlanılmasının ağalığ və tabelik münasibətlərinə əsaslandığını iddia etməklə yanaşı belə bir

mühakimə yürüdür ki, idarə edənlərin özbaşınalığı şər işdir, lakin rəiyyətin bütün hallarda idarə edənlərə müqaviməti günah sayılır.

Akvinalı Fomanın dövlət hakimiyyəti haqqında təlimi teokratik nəzəriyyələrin daha incə şəkildə əsaslandırılmasından başqa bir şey deyildir. Dünyəvi hakimiyyəti idarə edənlər müqəddəs yazılara (allahdan kənarda hakimiyyət yoxdur, mövcud hakimiyyətlər allah tərəfindən qərarlaşdırılıb) əsaslanaraq dəfələrlə kilsənin onların hakimiyyətini məhdudlaşdırmaq cəhdlərinin düzgün və qanuni olduğunu iddia etmişlər.

Akvinalı Foma orta əsr skolastikasının ruhunda dövlət hakimiyyətinin üç ünsürünü fərqləndirir: mahiyyət, mənşə, istifadə olunması.

Hakimiyyətin mənşəyi və ya idarəetmə qaydaları (ağalığ və tabelik) allah tərəfindən yaradılmışdır. Lakin Foma fikrini davam etdirərək bildirir ki, bu heç də o demək deyil ki, hər bir ayrıca idarə edən hökmdar allah tərəfindən göndərilmişdir və ya hökmdarın hər bir hərəkəti allahın iradəsi ilə başa çatır. Knyaz qəsbkar, zülmkar, düşüncəsiz ola bilər, o da hər bir insan kimi azad iradəyə malikdir, elə buna görə də şər əməllər həyata keçirə bilər. Belə hallarda hökmdarın hakimiyyətinin qanuniliyi və bundan istifadə olunması haqqında mülahizələrin qanuni mahiyyət daşıması kilsə ilə bağlıdır. Ruhun azad olmasına aid dini işlərdə dünyəvi hakimiyyətə yox, məhz kilsə hakimiyyətinə tabe olmaq lazımdır. Fomaya görə dünyəvi hakimiyyət yalnız yer üzündəki məqsədləri, vətəndaşların rifahının təmin olunmasını həyata keçirir. Bu nəzəriyyəçi əsərlərindən birində yazır ki, ruhini və dünyəvi hakimiyyət «papının simasında birləşir və o, hər iki hakimiyyətin zirvəsində durur».

Foma dövlətin formalarına dair aristotelsayağı təsnifat verməklə (monarxiya, aristokratiya, politiya, tiraniya, oliqarxiya, demokratiya) bu formalardan məhz, bir neçəsinin əhəmiyyətli olduğunu nəzərə çatdırır. Dövlət hakimiyyətinin başlıca əlaməti qanunlar dərc etmək hüququdur.

Düzgün dövlət formalarında qanunçuluq (ədalətin hökmranlığı) mövcuddur və ümumi mənafe nəzərə alınır, düzgün olmayan dövlət formalarında isə bunun əksi müşahidə olunur.

Akvinalı Fomanı oliqarxiya ilə demokratiyanın əlaqələndirilməsi formalarından çox, respublikanın monarxiyadan ümumi fərqi maraqlandırır. Monarxiya feodal dövlətinin daha tipik forması idi. Foma müxtəlifliyi ilə səciyyələnən şəhər respublika formalarına mənfi münasibət bəsləyirdi. O, müxtəlifliyi qəbul etirdi, birliyin tərəfdarı idi: dünyada vahid hökmranlıq allaha məxsusdur, bədəndə isə bir ürək, ruhda ağıl, çiyində məlikələr mövcuddur. Monarxiya idarəçiliyin daha təbii formasıdır, çünki bütün müxtəliflik onun sayəsində baş verir.

İdarəçiliyin respublika formasını qəbul etməyən Foma bildirirdi ki, respublika hərc-mərcliyə, partiyaların və qruplaşmaların mübarizəsinə gətirib çıxarır. Foma kilsənin hökmdara dini-əxlaqi təsirinə böyük əhəmiyyət verirdi. Belə təsiretmə «allah tərəfindən vəd edilən ən yüksək mükafatdır». Akvinalı Fomanın siyasi-hüquqi təlimi qərbi avropa feodalizminin əsaslarını müdafiə etməyə istiqamətlənmişdi, katolik kilsəsinin ideologiyasına xidmət edirdi. Heç də təsadüfi deyil ki, 1879-cu ildə roma papasının xüsusi müraciəti ilə Akvinalı Fomanın təlimi «katolisizmin yeganə həqiqi fəlsəfəsi elan olunmuşdur».

Dövrünün ən böyük din filosofu latın mənşəli Tomas Akvinat hüququn ilk növü kimi daimi hüquq anlayışını irəli sürür. Daimi hüquq dedikdə o dünyanın Allah tərəfindən idarə edilməsi üsullarının tam toplusunu nəzərdə tuturdu. Daimi hüququn xüsusi təzahürü kimi təbii hüquq mövcuddur. Prinsipcə bu hüquq bütün canlı varlıqlara məxsusdur, ancaq daha çox insanların həyatında özünü göstərir. Təbii hüququn dəyişməz müddəalarını rəhbər tutaraq insanların daimi ilahi hüquqa cəlb

edilirlər. Bu müddəaların biri ədalət prinsipidir. Bu prinsipə uyğun olaraq insan bütün görecəyi işlərdə Allahın buyurduqlarına hörmət etməlidir.

Təbii hüququn prinsipləri və xüsusiyyətləri:

- Allah tərəfindən verilmiş «əbədi qanunlar» və təbii hüquq arasında fərq mövcuddur; təbii hüquq-qanunlar qismində yalnız şüur üçün başa düşüləndir

*ədalət ondadır ki, təbii qanunlar insanın inamında «kök salmalıdırlar», insani qanunlar isə ilahi qanunlara zidd ola bilməz

azadlıq (yəni, praktiki işlərdə xeyirxah məqsədlərə şüurla getmək üçün insanın qabiliyyəti) – ali zərurət olan təbii hüququn təzahürüdür

*təbii qanunların əbədiliyi və universallığı

Dəqiqləşdirmə:

*insani qanunlar – insan şüurunun məhsuludur, heç də həmişə tam həcmdə təbii hüququn mahiyyətinə uyğun gəlmir, çünki onlar ilk növbədə insanların həyatı maraqlarına xidmət edir

Təbii hüququn konkretləşmiş formasına insan hüququ deyilir. Bu hüququn qanunları təbii hüquqdan fərqli olaraq daim dəyişir, yeniləşir. İnsan hüququ iki yerə bölünür: 1) ümumxalq hüququ; 2) konkret dövlətdə fəaliyyət göstərən vətəndaş hüququ.

İnsan Qanunları

-həyatı maraqların reallaşması üçün təbii hüquqa «insani» yaxınlaşma

-ümumi hüquq , mülki qanunlar və «xalqların hüququ» formasında

İlahi Qanun – insanlara ruhun xilasını və inam üçün Müqəddəs Yazılar şəklində verilib

Akvinat hesab edirdi ki, ictimai nizam ilahi intizamın təzahürü kimi zəruri olaraq bütöv cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin çoxluğunu lazım bilir.

Cəmiyyətin əksəriyyətini təşkil edən fərdlər fiziki əməyin müxtəlif növləri ilə məşğul olmağa borcludurlar; azlıq isə əqli əməklə məşğul olur və çoxluğu idarə edir. Onun fikrincə, ən qiymətli əmək Roma katlik kilsəsinə qulluq edən ruhanilərin əməyidir.

Akvinatın fikrincə insanların təbiətində yarandığı vaxtdan birləşmək və dövlət halında yaşamaq istəyi var, çünki hər bir fərd təklikdə öz tələbatını ödəyə bilmir. Elə bu təbii səbəbdən də insanların siyasi birliyi olan dövlət meydana gəlir.

Dünyanı idarə etməyə başlamazdan əvvəl Allah dünyaya tənəsüblük, ahəndarlıq və mütəşəkkillik gətiribdir. Akvinat göstərirdi ki, monarx da əvvəlcə dövlət təşkil edir, sonra onu idarə etməyə başlayır. Hakimiyyətin mahiyyəti hökmranlıq ilə tabeçilik arasındakı münasibəti qaydaya salmışdır. Bu qayda Allah tərəfindən qoyulub. Beləliklə, öz mahiyyətinə görə hakimiyyət ilahi mənşəyə malikdir.

Akvinat hesab edirdi ki, həm kilsə, həm də dövlət Allah tərəfindən qurulmuşdur. Dövlətçilik zəruridir. Çünki insanın real, əməli həyatı dövlətdən kənarında mövcud ola bilməz. Dövlətçiliyi dünyəvi hakimiyyətlər idarə edir. Ancaq onların zəruriliyi ikinci, instrumental səbəblərin zəruriliyindən yaranır; kilsə təşkilatları isə insanın cismani ölümündən sonrakı rifahını təmin etməklə insan dünyasının onun yeganə Yaradıcısı Allah tərəfindən bilavasitə idarə edilməsini ifadə edir. Beləliklə, Akvinata görə, dövlət hakimiyyətinin teokratik xarakteri özünü daha da bilavasitə deyil, bilavasitə göstərir.

Akvinat demokratiyanı tiraniya ilə eyniləşdirirdi. Burada əksəriyyət azlıq təşkil edənlərə, lakin daha zəngin olanlara öz iradəsini zorla qəbul etdirir; deməli, demokratiya mahiyyətə tiraniya ilə eyniləşir. Dövlət hakimiyyətinin daha təbii forması kimi o, monarxiyanı qəbul edirdi. Bütün

Kainatda Allah tək olduğu kimi, bədəndə yalnız bir ruh onluğu kimi dövlətdə də yalnız bir idarə edən – monarx olmalıdır.

Akvinat hesab edirdi ki, Dinin tələblərini pozarsa təbəələr (vətəndaşlar) dövlətin başçısını devirək hüququna malikdirlər. Deməli, dünyəvi hakimlər yaddan çıxarmamalıdırlar ki, onların da hakimiyyətinin hüquqları var. Bu hüdudları katolik kilsəsi müəyyənləşdirir.

2.Orta əsr yeretik (bidətçilərinin) siyas-hüquqi ideyaları.

Orta əsrlər dövründə feodalizmə qarşı müxalifətdə duran siyasi-hüquqi ideologiyanın yeganə forması bidətçilər hərəkatı idi. Bidətçilər də kilsənin istifadə etdiyi ilahiyat anlayışlarının məcmuuna müraciət edirdilər. Lakin onlar müqəddəs yazılardan kilsə və feodalizm əleyhinə nəticə çıxarırdılar. Bidətçilər üçün belə bir dəlil əhəmiyyət daşıyırdı: müqəddəs yazılarda olmayanların hamısı allahın iradəsinə uyğun gəlməyən, insana xas olan mülahizələrdir. Təsəlüfi deyil ki, katolik kilməsinin bidətçilərə qarşı ilk mübarizə vasitələrindən biri ruhani olmayan insanlara bibliyanı oxumağı qadağan etməsi idi (1231-ci ildə).

Bidətçilərin bəzi dəlilləri məntiqi – rasionel zəminə əsaslanırdı. Onların hamısı özünü əsl xristian sayırdı və ilk növbədə İsa-Məsihinin əsl təlimini təhrif edən ruhaniyyə və kilsəyə qarşı çıxış edirdilər. Onlar belə bir qənaətə gəlmişlər ki, ruhanilər və kilsə xristianlığın həqiqi mahiyyətini anlamır.

İlk böyük bidətçilik hərəkatı X əsrdə Bolqarıstanda başlandı. Bolqar kəndlilərinin feodal əsarətinə qarşı etirazı boqoilçilər («allaha əziz olan adamlar-xristianlar») hərəkatında öz ifadəsini tapdı. Boqomilçilər belə bir məsələyə diqqət yetirdilər ki, «Yeni vəsiyyətin lap əvvəlində iki axirət (o dünya) qüvvələri haqqında, yəni şər şeytanın mərhəmətli İsa-Məsihi allaha qarşı əks mövqedə durması barədə aydın söhbət gedir. Elə buradaca şər şeytanın bütün dünya aləminə məxsusluğu da diqqəti cəlb

edir. «Heç kim iki tanrıya xidmət edə bilməz... Allaha və Mamona (sərvətə) eyni xidmət ola biləz, birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, şeytan (şər allah) sərvətin özülüdür».

Boqomilçilər feodal kilsəsi və bütün feodal quruluşu ilə barışmaz mübarizədə xristianlığın ilk nümunəsini səciyyələndirən öz təşkilatlarını yaratdılar. Onların təbliğatçıları (apostollar) daim qiyamçılıq ideyalarını irəli sürürdülər.

Boqomilçilərin təlimi yarandığı vaxtdan keçən qısa müddətdə digər ölkələrdə də yayılmağa başladı.

X-XI əsrlərdə həmin təlimin təsiri altında Bizansda, Serbiyada, Bosniyada və Kiyev Rus dövlətində bidətçilər hərəkatı təşəkkül tapdı. Boqomilçilərin təlimi xüsusilə Qərbi Avropa ölkələrinin, ilk növbədə Cənubi Fransa və şimali İtaliyanın ideologiyasına güclü təsir göstərdi. Bu ölkələrdə şəhərlərin tərəqqisi ilə yanaşı mədəniyyət, sənətkarlıq və ticarət sürətlə inkişaf edirdi. Təsadüfi deyil ki, XII əsrin axırlarında katolik kilsəsi Fransanın cənubunda və İtaliyanın şimalında öz nüfuzunu və təsirini itirdi. Bidətçilərin kökünü kəsmək məqsədilə roma papası bir sıra xaç yürüşləri təşkil etdi.

Bidətçilər hərəkatının yeni dalğası XIV əsrin ikinci yarısında başlandı. Həmin vaxt Qərbi Avropanın bütün ölkələrində inkişaf etmiş şəhərlər mövcud idi. Real surətdə təsdiqlənən bürgerçilik (şəhər təbəqələri) öz üstünlüklərindən istifadə edərək dünyəvi feodallarla mübarizə üçün kifayət qədər imkanlara malik idilər. Elə buna görə kilsə feodallarına qarşı daha çox şəhər müxalifəti çıxış edirdi. Kəndlilər və şəhər yoxsulları xeyli dərəcədə radikal tələblər irəli sürürdülər. Bununla əlaqədar olaraq bidətçilərin iki qanadı-bürgerlər və kəndli-plebeylər təşəkkül tapdı.

Bürger tipli bidətçilər şəhərlilərin və zaləganların aşağı hissəsinin mənafeyini ifadə etməklə başlıca olaraq katolik kilsəsinə və ruhanilərə

qarşı mübarizə aparırdılar. Bu bidətçilər ilk xristianlıq kilsəsinə xas olan sadə quruluşun bərqərar olunmasını tələb edirdilər. Kəndli-plebey bidətçilər isə adamların ümumi bərabərliyi, feodal imtiyazlarının və silki quruluşun ləğvi uğrunda mübarizə aparırdılar.

Bürger bidətçilərinin ilk nümayəndələrindən bir Oksford Universitetinin professoru Con Uiklif idi. Uiklif XIV əsrin axırlarında ingilis kilsəsinin papa kuriyasından asılılığına və kilsənin dövlətin işlərinə qarışmamasına qarşı çıxış edirdi. O, kilsə iyerarxiyasını və kilsə sərvətini pisləyərək nəzərə çatdırırdı ki, bunlar müqəddəs yazılara ziddir.

Uiklifin təlimi ilə yanaşı İngiltərədə Lollardların hərəkatı baş verdi. Lollardlar torpaqların kəndli icmasına verilməsini və təhkimçilik hüququnun ləğvini tələb edirdilər. Onların təlimi Uot Taylerin başçılıq etdiyi böyük kəndli üsyanının hazırlanmasında mühüm rol oynadı.

Katolik kilsəsinin dünyəvi hakimiyyətə iddiasına qarşı etirazın aydın və spesifik nəzəri ifadəsi Marsili Paduanskinin (1280-1343-cü illər) təlimi idi. İlahiyyat mütəxəssisi və həkim, bir müddət Paris universitetinin rektoru olan Marsili Paduanski öz nəzəri mülahizələrini 1314-cü ildə yazdığı «Dünyanın müdafiəçisi» adlı kitabında irəli sürmüşdür. Kitab sxolastik məzmun daşıyır. Müəllif insanın səmaya aid və yerdəki məqsədlərinə dair, bu məqsədlərə çatmaq yollarını müəyyən edən qanunlar haqqında mühakimə yürüdür. Həmin mühakimə Aristotelin «Siyasət» əsərinə bənzər şəkildə ifadə olunmuşdur, eləcə də mövcud dövrün müqəddəs yazılarına əsaslanması ilə səciyyələnir. Lakin Marsili Paduanski öz zəmanəsini qabaqlayan bir sıra ideyaları irəli sürməyə də müvəffəq olur.

Arsili Paduanski müharibələri əsaslandıraraq, sülh şəraitində birgəyaşayışa mane olan teokratik nəzəriyyələri kəskin şəkildə tənqid edir. Kilsə dünyəvi hakimiyyətə müdaxilə etməklə ədavət toxumu səpir,

avropa dövlətlərini, xüsusilə İtaliyanı sülhdən məhrum edir. Bu ədavət toxunumun səbəbi, ümumiyyətlə ilahi qanunlarla müəyyən olunan ali məqsəd hətta Aristotelin özünə məlum deyildi (Paduanskiyə görə).

Marsili Paduanski qanunları məqsədlərinə, məzmununa və təmin olunması üsullarına görə iki növə ayırır: ilahi qanunlar və bəşəri qanunlar. İlahi qanunlar daimi xoşbəxtliyə nail olmağın yollarını göstərir, Allah qarşısında günah və xidmət arasındakı fərqləri müəyyənləşdirir. Bəşəri qanunların məqsədi isə həqiqətə və ümumi rifaha, hakimiyyətin möhkəmliyinə və sarsılmazlığına nail olmaqdan ibarətdir. Marsili Paduanski qanuni olanla qeyri-qanuni olanı fərqləndirərək ədalət anlayışını müəyyənləşdirir; bəşəri qanun məcburetmə yolu ilə təmin olunur. İlahi və bəşəri qanunların fərqləndirilməsi kilsənin və dövlətin fəaliyyətinin məqsədlərini, sferalarını və metodlarını dürüst müəyyənləşdirməyə şərtləndirir. Kilsə bəşəri deyil, ilahi qanunlarla idarə olunmalıdır, kilsə «dünya işlərinə» qarışmalıdır. Ruhanilər yalnız xristianlıq dinini öyrətməli və təbliq etməlidirlər, lakin məcburetmə yolu ilə yox maraqlıdır ki, Paduanskinin qanunlar haqqında (ilahi və bəşəri qanunların məqsədləri barədə) ideyası Akvinalı Fomanın konsepsiyası ilə demək olar ki, bənzərlik təşkil etsə də o, başqa nəticəyə gəlir. Marsili Paduanski kilsə məhkəmələrinin, inkvizisiya tribunallarının qanuniliyini etmişdir. Onun təliminə görə hətta bidətçilər də yalnız o dünyada Allah tərəfindən cəzalandırıla bilər. Yer üzündə bidətçiləri dövlətdən o zaman kənara salmaq olar ki, bunların təlimi birgəyaşayış qaydalarına zidd olsun. Lakin bunu da keşif yox, məhz knyaz həyata keçirə bilər. Həmin fikirdən o dövr üçün son dərəcə radikal vicdan azadlığı tələbi hasil olur. Marsili Paduanski eləcə də kilsə islahatını, keşişlərin seçkili olmasını, papaya məxsus olan bir sıra imtiyazların ləğvini əsaslandırır.

Bu nəzəriyyəçi müasiri olduğu dövrdə bəşəri qanunlar məsələsini tamamilə özünə məxsus şəkildə həll edir. Bəşər qanunları xalq tərəfindən qəbul olunmalıdır fikrini iddia edən Paduanski xalq dedikdə «vətəndaşların məcmuunu və ya onların ən əhəmiyyətli hissəsini» nəzərdə tuturdu. Bu ilahiyyat mütəxəssisi qanunları icra edən hökumət məsələsinə də çox spesifik münasibət bildirirdi. Əvvəla, hökumətin bütün fəaliyyətinin qanunçuluq prinsiplərinə tabe olması fikrini irəli sürür və əsaslandırır. Hökumət ona görə yaranıb ki, birgəyaşayış məqsədlərini və qaydalarını müəyyənləşdirən qanunları icra etsin, ikincisi qanunları icra edənlər seçki yolu ilə müəyyənləşdirilməlidir, özü də qanunları yaradanlar tərəfindən, başqa sözlə xalqın vasitəsilə Qanunverici hakimiyyəti xalqa məxsusluğunu, hökumətin fəaliyyətində qanunçuluğa ciddi riayət olunması, icraedici hakimiyyətin başçısının xalq tərəfindən seçilməsi kimi məsələləri nəzəri cəhətdən əsaslandırmaqla Marsili Paduanski nəzəri planda zəmanəsini xeyri qabaqladı. O, seçkili monarxiy tərəfdarı idi. Xalqı vətəndaşların məcmuundan və ya əksəriyyətindən hesab edən Marsili Paduanski «Dünyanın müdafiəçisi» əsərində cəmiyyətin aşağı təbəqələrdən ibarət olduğunu iddia edir: hərbiçilər, müqəddəs adamlar, hakimlər (başlıca və fəxri təbəqə), əkinçilər, sənətkarlar, sadə xalq.

Marsili Paduanski siyasi fikir tarixində həm orta əsr bürgerçiliyinin ideoloqu, həm də silki-nümayəndəli monarxiyanın tərəfdarı kimi qiymətləndirilir.

XI əsrdə Qərbi Avropada Roma katolik kilsəsinin başçısı – papanın hakimiyyəti olduqca güclənir. Papa yalnız yüksək dini rütbəyə malik olan kardinallar tərəfindən seçilməyə başlayır. Papalar o dərəcədə qüvvətləndilər ki, artıq dünyəvi hakimiyyəti də mənimsəyərək imperatorlar ilə birbaşa münaqişəyə girdilər. Imperatorlar papanın fikri ilə razılaşmağa məcbur idilər. Katolik kilsəsi Avropada feodalizmin ideoloji

və təşkilati dayağı idi. Avropa inzibati cəhətcə çoxlu xırda ərazilərə parçalanmışdır, katalik kilsəsi isə bir idi və onun mərkəzdə (Romada) bir rəhbəri var idi. Odur ki, kilsə siyasi cəhətdən parçalanmış Avropanı birləşdirən yeganə qüvvə idi.

Belə şəraitdə təbii olaraq katolik kilsəsi və papa Fələstində «müqəddəs yerləri müsəlmanlardan azad etmək» adı altında XI-XII əsrlərdə səlib (xaç) yürüşlərinin təşkilatçısı və ilhamvericisi rolunda çıxış edirdilər.

3. İntibah (renessans) dövrü siyasi-huquqi ideologiyasının ümumi səciyyəsi.

İntibah (Renessans) dövrünün mədəniyyəti hər şeydən əvvəl XIV əsrdə İtaliyada yeni yaranmaqda olan burcuca cəmiyyətinin mədəniyyətidir. XV əsrdə bu mədəniyyət burada özünün ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatdı. XVI əsrdə isə İntibah mədəniyyəti bütün Qərbi Avropa üçün ümumi bir hadisə oldu.

İntibah mədəniyyətinin mərkəzində yeni insan dururdu. Şəhərlərdə yaşayan və yeni həyat tərzini keçirən bu insanın mahiyyətini dərinlən anlamaq üçün o dövrdəki orta əsr feodal cəmiyyətinin malik olduğu mədəniyyət kifayət deyildi. Daha zəngin olan qədim Yunan və Roma mədəniyyəti köməyə gəldi. Yaranmaqda olan yeni Avropa mədəniyyəti antik mədəniyyətin yenidən dirçəlməsi (İntibahı, renessansı) zəminində inkişaf etdiyi üçün bu dövr məhz belə adlandı.

İntibah dövrü mədəniyyəti 250 ilə yaxın bir dövrü əhatə edir (XIV əsrin ilk humanizmindən başlayaraq XVI əsrin axırı – XVII əsrin əvvəllərinə qədər). Bu orta əsr sxolistikasının tənəzzül dövrü idi.

İntibah dövrü mədəniyyəti bütün sahələrdəki böyük nailiyyətlər ilə əlamətdardır. Böyük alman filosofu Hegelin doğru olaraq dediyi kimi bu

dövrde teologiya ilə fəlsəfə arasında yaşayan fərq yeni dövrə keçidin əsas əlaməti idi. Bu dövrde belə hesab edirdilər ki, teologiyada həqiqət olmayan bir şey fikirləşən zəka üçün həqiqət kimi qəbul edilə bilər.

XV əsrdə XVI əsrin qovuşduğu dövrde İntibahın yeni fikri bütün Qərbi Avropanı əhatə etdi.

XV əsrin birinci rübündə humanistcəsinə fikirləşən Avropa ziyalıları arasında Niderland mütəfəkkiri **Erazm Rotterdamlı** (1469-1536) xüsusi yer tutur. O, əsaslandırmağa çalışırdı ki, müqəddəs kitab Bibliya tarixi, insani mənşəyə malikdir, yəni sadə deyimlə insan tərəfindən yaradılıb.

Erazm hesab edirdi ki, xristianlıqda deyildiyi kimi insanın günahdan azad edilməsi ümumiyyətlə Allahdan asılı olsa da insanın bu dünyada gördüyü bütün işlər onun özünün əməlləridir və onun özü bu işlərə görə mənəvi məsuliyyət daşıyır. Bu deyilərlər insan həyatının bütün sahələrinə, o cümlədən sosial-siyasi sahəyə də aiddir.

Göstərilən dövrde Avropanın sosial-siyasi fikir tarixində ən görüklü yeri İtaliya alimi **Nikkolo Makiavelli** (1469-1527) tutur. Makiavelli Florensiya respublikasında uzun müddət vəzifəli şəxs kimi fəaliyyət göstərmişdir. Ömrünün sonunda ədəbi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. «Hökmdar» və «Florensiyanın tarixi» kimi siyasi-tarixi xarakterli kitabları ilə yanaşı bir sıra bədii əsərlərin də müəllifidir.

Makiavellinin yazdığı əsərlərlə Yeni dövrün siyasi-hüquqi ideologiyasının əsas qoyulur. Onun siyasi təlimi teologiyadan azad idi.

Makiavellinin əsərlərində siyasət xalqdan təcrid olunur. Mütəfəkkir siyasi qaydalarla aid əxlaq normalarının bir yerə sığmadığını və onların bir-birinə prinsiplial surətdə əks olduğunu əsaslandırmağa çalışmışdır.

XV əsrin axırı – XVI əsrin əvvəli İtalyan humanizminin dərin böhran keçirdiyi dövrdür. Yaxın dövrde «qızıl əsrin» gələcəyinə inanan İtalyan humanistlərinin arzusu faciəvi realıqla toqquşaraq puça çıxdı. «İtaliya

müharibələri» deyilən üçüncü dövr başladı; bundan sonra isə katolik kilsəsinin yeni təzyiqləri, feodal pərkəndəliyi, xaricilərin hökmranlığı başladı. Ölkə iqtisadi və siyasi cəhətdən parçalandı, sosial sarsıntılara düşər oldu.

Məhz belə bir dövrdə müasir gerçəkliyin kəskin problemlərinə cavab reaksiyası kimi Makiavellinin təmini meydana gəldi. Bu təlimi Repessans siyasi fikrinin ən ardıcıl və xarakterik ifadəsi hesab etmək olar.

İnsanlar arasındakı qarşılıqlı münasibət, hər şeydən əvvəl dövlətin tarixi, onun yaranması, yüksəlişi və süqutu mütəfəkkirin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Onun fikrinə görə, dövlətlər meydana gəlir, tərəqqi edir, özlərinin böyüklük zirvələrinə yüksəlirlər; bir müddətdən sonra isə parçalanır, tənəzzül edir və məhv olurlar. Bu arası kəsilməyən daimi dövraqdır. Bu dövrəni Makiavelli Allah ilə eyniləşdirdiyi taleyin – Fortunanın təsir nəticəsi hesab edir. Lakin insan əməllərinin qazandığı müvəffəqiyyət yalnız talkeyin hökmündən deyil, həmçinin insanın (hər hansı xadimin, xüsusən siyasətçinin) həmin Fortuneı hansı dərəcədə başa düşməsindən, ona uyğunlaşmasından və eyni zamanda ona qarşı durmasından asılıdır.

Makiavelli cəmiyyəti dinsiz təsəvvür etmir. O, hesab edirdi ki, din xalqın və dövlətin birliyini təmin edən ən zəruri və yeganə ictimai şüur formasıdır. Lakin o, təəssüf edirdi ki, xristianlığın əxlaqi prinsiplərinə Avropa, İtaliya gerçəkliyində əməl olunmur.

Makiavelli siyasəti insan fəaliyyətinin tamamilə ayrı, müstəqil sahəsi hesab edir. Siyasət nəinki dindən, hətta əxlaqdan da asılı olmayan, özünün xüsusi məqsədi və qanunları olan fəaliyyət sahəsidir. Əxlaqi düşüncələr həmişə siyasi məqsədlərə tabe olur. Hökmdar elə ağıllı siyasətçi olmalıdır ki, onun əməldə tətbiq etdiyi siyasi mübarizə qaydaları qarşıya qoyulan məqsədə, siyasi uğurlara gətirib çıxara bilsin. Makiavelli

humanistlərin əsərlərində geniş yayılmış ideal dövlət anlayışlarını rədd edirdi.

Makiavelli «Hökmdar» əsərində o dövrdəki parçalanmış İtaliyanı xilas etmək üçün ideal dövlət deyil, real dövlət haqqında yazmışdır. Burada ən yaxşı dövlət forması hansıdır? sualına cavab verilmir. Mövcud quruluşu necə saxlamaq, milli dövlət və ordunu necə qurmaq? suallarına cavab axtarılır. Makiavelli sosial hadisələrim gerçəkçi bir gözlə dəyərləndirmişdir. Onun fikrincə siyasət rəssional, pozitiv bir sənətdir və Allah düşüncəsindən təcrid olunaraq qiymətləndirilməlidir. Makiavelli dövləti dünyəvi təməllərə dayayır.

Makiavellinin dövlət haqqında fikirləri ilə Tomas Akvinatın görüşləri arasındakı böyük uyğunluq var. Onların hər ikisi Aristotele istinad edir. Onun fikrincə üç dövlət forması var: monarxiya, aristokratiya, demokratiya. Bu idarə formalarının pozulması yeni üç idarə formasının meydana gəlməsinə səbəb olur: tiraniya, oliqarxiya, demoqoqiya (yoxsulların hakimiyyəti, zənginlərin mallarının zorla müsadirə edilməsi). Beləliklə, altı idarə forması mövcuddur.

Makiavelli deyirdi ki, müvəffəqiyyət qazanmaq istəyən hökmdar, insanların davranış qanunlarını bilməlidir. Həmin qanunlar üçdür: **birinci qanunda** deyilir ki, insanların davranışını şöhrətpərəstlik və hakimiyyət motivi idarə edir. Varlıları yığdıqları var-dövləti itirmək qorxusu müşayiət edir, kasıbları isə onların məhrum olduqlarını əldə etmək imkanını itirmək qorxudur. **ikinci qanunda** deyilir ki, ağıllı hökmdar verdiyi vədlərin hamımını yerinə yetirməməlidir. Axı təbəələr də öz vəzifələrini yerinə yetirməyə tələsmirlər. Hakimliyi qazanmaq üçün xeyirxah, onu əldə saxlamaq üçün isə qəddar olmaq lazımdır. **Üçüncü qanunda** deyilir ki, şər işi tez, xeyirxahlığı isə tədricən etmək lazımdır. Mükafat gec və az olanda

adamlar ona böyük qiymət verir, cəzanı isə tez və böyük ölçüdə həyata keçirmək lazımdır.

Elm və sənətdə yüksək zirvələrə çatan Makiavelli əxlaqi cəhətdən ən aşağı səviyyədə dayanırdı. O, məsləhət görürdü: «...Hakimiyyəti əlində saxlamaq istəyirsə hökmdar xeyirxahlıqdan uzaqlaşmaq qabiliyyəti qazanmalıdır və lazım olan vaxt ondan istifadə etməlidir»; «...hökmdarın müharibədən başqa, hərbi qaydalar və hərbi elmindən başqa heç bir özgə qayğısı, özgə işi olmamalıdır...»; «...hökmdar... onu qəddarlıqda suçlayanlarla hesablaşmaya bilər»; «...ağıllı hökmdar öz vədlərinə sadıq qala bilməz.. Vədi pozmaq üçün üzürlü bəhanə həmişə tapılar»; «xeyirxah olmaq və dönmədən buna əməl etmək ziyanlıdır...».

Makiavelli deyirdi ki, hökmdarın ağılına onun öz ətrafına kimiləri yığmasına görə qiymət verilir: bu fikir Bibliyanın aşağıdakı göstərişinə uyğun gəlir: «Xalqın hökmdarı necədirsə, onun yanındakı məmurlar da elədir».

Makiavelli yazırdı ki, insanlar bir qayda olaraq nankor, dəyişkən, yalançı, təhlükə qarşısında qorxaq, varlanmaq üçün hərbi olur. O, sübut etməyə çalışırdı ki, əgər sən insanlara yaxşılıq edirsənsə, onlar sənə öz həyatını verməyə hazırdır, əgər sən təhlükəyə məruz qalsan onlar səndən yüz döndərər. Onların davranışını xristian əxlaqı deyil, mənfəət, güc müəyyənləşdirir.

Makiavelli hesab edirdi ki, əgər vəziyyət ona başqa seçmək imkanı verməsə, hökmdar əxlaqa zidd vasitələrdən istifadə edə bilər, bu halda o sübut etməyə çalışmalıdır ki, onun hərəkətləri qüsursuz və xeyirxahdır. Kim belə hərəkət etmərsə, özünü məhvə məhkum edir, çünki əks tərəf ona qarşı mütləq çirkin vasitələrdən istifadə edəcək. Makiavelli göstərirdi ki, yaxşı görünməyə çalışmalısən, pis olmaqdan da qorxmaq lazım deyil. Hökmdar həm daxili, həm də xarici düşmənlərlə əhatə olunub, olur ki, heç kimə inana bilməz, hiylə və zorakılıqdan istifadə etmək

məcburiyyətindədir. O deyirdi: «Tələni görə bilmək üçün mütləq tülkü olmalısın, canavarı məhv etmək üçün aslan olmalısın».

Mahiyyət etibarilə Makiavelli «məqsəd vasitəyə haqq qazandırır» qaydasını qanun, siyasi əxlaq kimi qəbul edir. Ancaq bu məqsəd hökmdarın xüsusi, şəxsi marağına yox, daha çox «ümumi rifah» xidmət etməlidir. «Ümumi rifah» qüvvətli və vahid milli dövlət qurulmadan mümkün deyil.

Ümumiyyətlə, siyasi təlimlər tarixində əxlaqi borc normaları və siyasətdə borc haqqında təsəvvürlər birmənalı və ziddiyyətsiz deyildir. Əxlaq sferasında borc yüksək prinsip, mənəviyyətin meyarı hesab olunursa, siyasətdə borc arzu olunan nəticələrin əldə edilməsidir. Buradan Makiavellinin belə bir dilemması meydana çıxır: hər hansı siyasi məqsədlərin əldə olunması ilə siyasi borcun həyata keçirilməsi vasitələrinin və ya siyasi nəticələrin əxlaqi borc kimi qiymətləndirilməsinin nisbəti necə olmalıdır? Başqa sözlə, belə düşünməyə əsas varmı ki, həmin nəticələr qeyri-əxlaqi metodlarla əldə oluna bilər. Burada elə Makiavellinin öz fikrini xartırlatmaq yerinə düşər: xalq demokratiya şəraitində yaşamağa qadir deyildir, intizamlı cəmiyyət yaratmaq və siyasi vəzifələri həll etmək məqsədilə güclü hakimiyyət yaratmaq lazımdır. Əgər siyasi borc əxlaqi normalara uyğun gəlməklə məhdudlaşarsa siyasətin həyata keçirilməsi siyasi nəticələr doğurmur, başqa sözlə, siyasi borc həyata keçirilmir, istə-istəməz siyasət üçün eyni vaxtda iki borc mövcud olur. Bunlardan birinin icrası zamanı siyasət alınmır, digərinin icra edildiyi vaxt isə əxlaqa yer qalmır.

Eyni vaxtda hər iki borca əməl etmək isə mümkün deyildir. Onlardan yalnız birini seçmək lazımdır. Təbii ki, siyasətçi ilk növbədə, siyasətə üstünlük verir. Belə halda onun icra etdiyi siyasi borc özlüyündə əxlaqi mahiyyət kəsb edir və etik cəhətdən əsaslandırılmış olur.

Makiavellinin təlimində nəinki əxlaqla siyasətin, eləcə də siyasətin dinlə nisbəti məsələsi də diqqəti cəlb edir. Onun fikrincə, din siyasətin mühüm vasitəsidir. Makiavelli iddi edirdi ki, din zəkaya və əxlaqa təsir göstərən qüdrətli vasitədir. Məhz buna görə bütün hökmdarlar və müdrik qanunvericilər allahın iradəsinə əsaslanmışlar.

Beləliklə, Makiavellinin siyasi təlimi siyasi problemlərin həllini din və əxlaqdan ayırır, mütləqiyyət tipli milli dövlətin formalaşmasına kömək etmək məqsədi güdür.

Fransada vahid mərkəzləşmiş monarxiyanın təşəkkülü XVI əsrin ikinci yarısında katoliklərlə **protestantlar** arasındakı dini müharibələrlə əlaqədar olaraq mürəkkəbləşdi.

Varfolomey gecəsindən sonra (1572-ci il) higenotlar arasında **monarxomaxçıların** (tiranoborçuların) əsərləri yayılmağa başladı. Bu əsərlərdə kral hakimiyyəti feodal aristokratiyası mövqeyindən pisləniliirdi. Monarxomaxçılar (tiranoborçular) kralın hakimiyyətinin məhdudlaşdırılmasını, xalqa monarxın işinə qarışmaq və onu seçmək hüququnun verilməsini tələb etməklə əslində iri aristokratiyanın üstünlüklər əldə etməsinə çalışırdılar.

«Tiranoborçuların» siyasi görüşlər sistemi dünyəvi siyasi fikrin təşəkkül tapdığı dövrdə özünəməxsus maraq doğuran ideologiya kimi səciyyələnir. Mərkəzləşdirilmiş dövlət yaradılması ideyasına qarşı çıxan tiranoborçular (monarxomaxçılar) xalqın hökmdarlardan üstünlüyü və dövlət hakimiyyətinin müqavilə əsasında təşəkkül tapması fikrini müdafiə edirdilər.

Tiranoborçuların görkəmli ideoloqları olan, **Yuni Brut** və başqaları öz əsərlərində belə bir ideyanın sübutuqa çalışırdılar ki, Fransada qədim dövrdən başlayaraq kral hakimiyyəti xalqın hakimiyyəti ilə

məhdudlaşdırılıb. Müstəqillik (suverenlik) həmişə xalqa mənsub olub və olmamalıdır da.

XVI əsrdə dini müharibələr dövründə mütləqiyyətin əsaslandırılmasına tiranborçuların tənqidinə ilk cəhd edənlərdən biri görkəmli fransız nəzəriyyəçisi **Can Boden** oldu (1530-1596-cı illər). Hüquqi təhsilə malik olan, Boden feodal desentralizasiyasına və dini mövhumata qarşı çıxış edirdi.

Boden iddia edirdi ki, suveren hakimiyyətin yüksək daşıyıcısı yalnız allah və təbiət qanunlarıdır. Bu görkəmli nəzəriyyəçiyə görə suverenlik hər şeydən əvvəl, dövlətin roma papasından, kilsədən, ahnan imperatorundan, silklərdən (təbəqələrdən) və digər dövlətlərdən asılı olmamasını ifadə edir. Suverenlik ali hakimiyyət olmaq etibarilə qanunlar vermək və bunu ləğv etməyi, müharibəyə başlamaq və sülh bağlamağı, yüksək vəzifəli şəxsləri təyin etməyi, ali məhkəməni həyata keçirmək hüququnu, eləcə də ləğv etməyi, pul kəsməyi və s. hüquqlara malik olmağı səciyyələndirir.

Makiavelli kimi Can Boden və dövlətin tarixi baxımdan dünyəvi istiqamətdə tədqiq olunmasına səy göstərir. O, Aristotelin siyasi görüşlərindən istifadə etməklə ictimai və siyasi təsisatların təşkil olunmasında coğrafi mühitin roluna dair fikirlər irəli sürür. Boden güclü mərkəzləşdirilmiş dövlət nəzəriyyəsi mövqeyində dayanmaqla o zamankı Fransada təşəkkül tapmaqda olan mütləqiyyəti müdafiə edirdi. Onun siyasi ideologiyasının mahiyyəti feodal dağınıqlığını aradan qaldırmağa qadir olan **dünyəvi milli mərkəzləşdirilmiş** dövlət yaratmaqdan ibarətdir. Boden öz dövrü üçün çox mühüm əhəmiyyət daşıyan **siyasi ideyası-dövlət müstəqilliyinə** dair dürüst görüşləri bu gün də dəyərli mənalandırılır. Qeyd edək ki, bu ideya əslində hələ qədim dövrdə mövcud idi və məhdud siyasi mənə daşıyırdı. Lakin Can Boden elə sanballı nəzəriyyə işləyib hazırlayır

ki, onun başlıca ideyasını bölünməz, vahid, daimi və qanunlara əsaslanan dövlət hakimiyyəti yaratmaq təşkil edir. Bodenin siyasi-hüquqi nəzəriyyəyə bəxş etdiyi töhvə bundan ibarətdir ki, «dövlət» və «müstəqillik» anlayışları arasındakı əlaqəni açıb göstərə bilmişdir. Bodənə görə suverenlik (müstəqillik) dövlətin ən mühüm əlamətidir. O, dövlət formaları arasında monarxiyaya üstünlük verir. Lakin monarxiyaya üstünlük verməklə suverenlik, idarəetmə və ya idarəetmə hakimiyyəti anlayışlarının məzmununu məhdudlaşdırır. Bodenin xidmətlərindən biri bundan ibarətdir ki, dövlət anlayışını hüquqi prinsiplə zənginləşdirir. Dövlətin hüquqi prinsiplərini müəyyənləşdirməklə o, cəmiyyətcə elementar hüquq qaydalarının təşəkkülünə istiqamət verirdi.

Boden dövləti xeyli ailələrdən ibarət olan hüquqi idarəetmə kimi müəyyənləşdirir: «Dövlət məhz, ədalətə və təbiət qanunlarına uyğun olan hüquqi idarəetmədir». Dövlət hüquqi mahiyyəti ilə fərqlənir.

Boden ailəni dövlətin əsası və özəyi adlandırır. Dövlət ayrı-ayrı şəxslərin deyil məhz, ailələrin məcmuudur. Aristotel kimi o da ailədə üç hakimiyyət münasibətlərini fərqləndirir: ər-arvad, valideyn və ağalığ münasibətləri. Hakimiyyətin bölünməsi prinsipinə qarşı çıxan mütəfəkkir dövlət formalarının hər birinin məqsədə uyğunluğu və möhkəmliyini müxtəlif ölkələrin və xalqların tarixi və təbii xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirirdi. Şimalda güclü ordu yaradan cəsur xalqlar yaşayır: cənub xalqlarında zəka inkişaf etdiyindən burada elm coşqun tərəqqi edir. Şimalda hökumətin dayağı güc, orta zonada zəka və ədalət, cənubda isə dindir.

Boden demokratiyaya mənfi münasibət bəsləyirdi. Onun fikrincə demokratik dövlətlərdə çoxlu qanunlar və hakimiyyətlər olduğu üçün ümumi iş tənəzzülə uğrayır. Boden dövlət forması olmaq etibarilə aristokratiyanı da bəyənmirdi, çünki burada hakimiyyət əyanlar qrupuna

mənsubdur, aristokratlar arasında ağıllı adamlar azdır. Boden belə hesab edirdi ki, ən yaxşı dövlət kral monarxiyasıdır. Burada ali hakimiyyət (suverenlik) bütövlükdə monarxa mənsubdur, lakin həmin dövlət formasında ölkəni idarə etmək çətinidir; çünki özündə aristokratik və demokratik prinsipləri ələləndirir. Başqa sözlə bir sıra vəzifələr məhkəmə və ordunun əlindədir, kral yalnız əyanları təyin edir, eləcə də bəzi vəzifələrə hamı yiyələne bilər.

Makiavelli kimi Boden də xüsusi mülkiyyətə böyük əhəmiyyət verirdi. Bu görkəmli fransız nəzəriyyəçisi iddia edirdi ki, «Hökmdar bütün hüquqlara malikdir, yalnız allah ondan üstündür». Bodenin bu fikri yeni təşəkkül tapan burcuaziyanın mövqeyini əks etdirirdi. O, belə hesab edir ki, suverenlik yalnız dövlət hakimiyyətinin fəaliyyəti sferasında daimidir. Boden xüsusi mülkiyyəti, ailə münasibətlərini, eləcə də bəzi şəxsi hüquqları ilahi sferaya və təbii hüquqa aid edirdi. Başqa sözlə, xüsusi mülkiyyəti və ailəni müqəddəs sayırdı. Ümumiyyətlə, Can Bodenin suverenlik ideyası formalaşmaqda olan gənc burcuaziyanın mənafeyini əks etdirirdi. Mütləqiyyətin müdafiəçisi kimi çıxış edən bu mütəfəkkirin siyasi görüşləri təkcə orta əsr feodal siyasi ideologiyasına qarşı deyil, eləcə də xalqın suverenliyi əleyhinə çevrilmişdir.

4.Reformasiyanın siyasi və huquqi ideyaları.

Reformasiya XVI-XVII əsrlərdə bir çox Avropa ölkələrində katolik kilsəsinin hökmranlığına qarşı başlayan sosial-siyasi hərəkata deyilir. Bu hərəkatın başlanmasının əsas səbəbi kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafı idi. Katolik kilsəsi orta əsrlərdə Avropada feodalizmin əsas dayağı olduğu üçün bu hərəkat ilk növbədə həmin kilsəyə qarşı çevrilmişdir. Reformasiyanın özü də dini ideologiyanın bir formasıdır. XVI

əsrdə bu hərəkatın qalib gəldiyi ölkələr katolik dininin hökmran olduğu bölgələrə nisbətən burcua demokratik inkişaf yoluna daha tez keçdilər.

Reformasiya xristianlığın yeni qolu olan **protestantizmin** başlanğıcını qoydu. Protestantizm burcua sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və daha demokratik dövlət strukturunun foralaşması üçün dini-əxlaqi, siyasi sanksiya rolunu oynadı. Protestantizmin üç əsas cərəyanı olub.

1. Lüteranlıq: Almaniya da reformasiya **Martin Lüterin** (1483-1546) çıxışları ilə başladı. Lüteranlıq inamın mənbəyi kimi yalnız «Müqəddəs yazını», yəni Bibliyanı qəbul edir, katolik kilsəsinin irəli sürdüyü «müqəddəs rəvayətləri» inkar edirdi. Monastırda rahiblik həyatı keçirməyi, ruhanilərin evlənməməsini pisləyən M.Lüter göstərirdi ki, dünyəvi həyatdan qaçmaq yolu ilə deyil, əksinə, insan bu dünyadakı hərəkatları, həyat tərzi ilə Allaha qulluq etməli, nicat yolunu yalnız burada axtarmalıdır. Dini xidmət və ibadət dindarın ana dilində olmalıdır. M.Lüterin təlimində əsas məsələ **inamla bəraət qazanmaq** tezisidir. Katolisizmdə isə göstərilir ki, günahkar adam Allah qarşısında inamdan daha çox xeyirxah işləri ilə bəraət qazana bilər. Bəndə ilə Allah arasında əlaqəni yalnız kilsə yaradır, sırayı dindar kilsənin vasitəçiliyi olmasa birbaşa Allahla ünsiyyətə girə bilməz.

M. Lüter faktiki olaraq iki hakimiyyətin və iki hüququn məqsəduyğunluğunu inkar etmiş və iki – dünyəvi və dini səltənət təlimini yaratmışdır. Kilsə nəzarətindən azad olan dünyəvi hakimiyyətin Lüterə görə geniş fəaliyyət sahəsi olmalıdır; iqtisadiyyat, siyasət, maarif, mədəniyyət.

Lüter kilsə islahatı haqqında (normativ aspektlər)

Metodoloci təlimatlar:

*Müqəddəs Yazıların-ilkin xristianlığın «həqiqi» təlimi kimi sitat gətirilməsi və təfsiri

*varlı bürgerlərin və iri torpaq sahibkarlarının, real sosial-iqtisadi və siyasi maraqlarının yerli hökmdar hakimiyyəti iddiasına yönəlməsi (istiqləmlənməsi)

«Tarixi» əsaslandırma:

*katolik kilsəsi «Xristosun təlimini dəyişib və təhrif edib» (məs, Papanın günahsızlığı haqqında doqma yaradıb)

*indulgensiya - «ödənişə görə günahların bağışlanmasıdır»

* «cah-cəlal və israfçılıqda batmış» Papa kilsəsinin «Babil əsarəti»

İlkin prinsiplər:

*«ümummüqəddəslik» ideyası (kilsə indulgensiyası və vasitəçi-keşislər olmadan ruhun xilas)

*Allah qarşısında ümumi hüquq bərabərliyi ideyası («Allahla müqayisədə hamı bərabərdir». «Keşiş adi insanlardan heç nə ilə fərqlənmir»)

Təşkilatı əsaslar:

*yerli (milli) xristian kilsələrinin müstəqilliyi (Vatikandan azadlıq);

*Kilsənin iyerarxik strukturu;

*Kilsə şuralarının seçkiliyi: 2 nümayəndə knyazdan və 2 savadlı yerli din xadimlərindən;

*Kilsə hakimiyyətinin milli-dövlətçi məhdudluğu;

*Kilsədə ibadət etmənin sadələşmiş tərzini (məs, xristianlığa qəbul etmənin sirli rəmzləri ilə əlaqədar).

Dünyəvi hakimiyyət haqqında Lüterin təlimi

Hakimiyyətin funksiyalar:

1) «Həyatı firavanlığının yaradılması və qorunması; (təbii hüququn tələbindən irəli gəlir məs, «vətəndaş birliyinin» qorunması)

2) Təəbələrin real şəxsi maraqlarına diqqət (hakimiyyətin məqsədəuyğunluğu prinsipi)

3) Şüurlu qanunvericiliyin yaradılması

4) Hakimiyyətə qarşı üsyanların yatırılması

5) Əxlaq və mənəviyyəti mühafizəsi

6) Kafirlərin (yeretiklərin) təqib edilməsi

Hakimiyyətin təsir sahəsi:

insanların təbii hüquqla əhatə olunan və müvafiq qanunvericiliklə nizamlanan «zahiri davranışı»

Lüterin siyasi və hüquqi etikası

Əsas prinsiplər:

*hakimiyyətin qəbul etdiyi qanunların və qərarların şüurlarla əhatə olunması

- *hakimiyyətin ədalətliliyi (ilahi hüquqa uyğun hərəkət etmək bacarığı və borcu)
- *siyasət və qanunların məqsədəuyğunluğu (ümumi və ali məqsədə nail olmaqda, vətəndaşların həyati maraqlarında köməklik)
- *göstərişlərin imperativliyi (mütləq xarakteri)
- *hökm edənlər və təbəələr üçün etikanın ikili xarakteri

Hökmdar üçün siyasi etika
<ul style="list-style-type: none"> *hakimiyyət-üstünlük yox, Allah tərəfindən verilmiş borcdur («rəhbər özünü xalqın ağası yox, qulluqçusu hesab etməlidir») *dini dözümlük (yəni, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün insanları idarə etməkdə rəhbərin bacarığı) *müdrilik, yəni cəmiyyətdə təbii qanunların kəşfi və qorunması, eyni zamanda mülki qanunlar vasitəsi ilə öz təbəələrinin həyati maraqlarında köməklik *xeyirxahlıq, yəni siyasətdə və hüquqda Xeyir Şərdən üstündür

Təbəələr üçün siyasi etika
<ul style="list-style-type: none"> *hakimiyyətin şüurlu əmrlərinə sözsüz tabe olma *«Xristianın şəxsi razılığı» *təbəələrin hakimiyyətin tələblərinə tabe olmaması və ya qanunların pozulması cəzalandırılmalıdır (hətta bunlar bilmədən baş versə də) *müstəsna imkan-hakimiyyətə tabe olmamaqdır (yəni istibdadçıya qarşı çıxmaqda xalqın hüququ) *insanlar öz dinlərini özləri seçə bilər (praktiki belə imkan xvi-xvii əsrlərdə Müqəddəs Roma imperiyasının «azad» şəhərlərində var idi

Bununla yanaşı Lüter hesab edirdi ki, cəmiyyətin dini təşkilatının muxtariyyəti olmalıdır; vicdan azadlığı, inam məsələsi, insanın mənəvi aləmi dünyəvi hakimiyyətin hüququndan kənar olmalıdır. Çünki onlar dini hakimiyyətin müstəsna hüququna daxildir. Bu prinsip pozularsa, yəni dünyəvi hakimiyyət dini hakimiyyətə müdaxil edərsə, onda Lüterin fikrincə, təbəələrin müqavimət göstərməsi ədalətli olar. Yeganə ali hakim yalnız Allahdır.

2. Kalvinizm. Reformasiyanın burcuca mahiyyətini daha qabarıq ifadə edirdi. C,Kalvinin (1509-1584) təlimində mərkəzi yeri tale, alın

yazısı ideyası tutur. İnsanların bir hissəsi cəzaya, bir hissəsi təltifə məhkumdur. Bu əvvəlcədən Allah tərəfindən müəyyən edilir. Calvin hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan burcuaziyanın mənafeyini ifadə edirdi. O, göstərirdi ki, bu zümrənin hakimiyyətə gəlməsi əvvəldən Allah tərəfindən müəyyən edilib.

C.Kalvin yalnız bir şərtsiz avtoritet tanıyırdı – müqəddəs Kitab. O, deyirdi ki, Allah öz iradəsini əbədi olaraq Bibliyada ifadə edib, insana isə öz həyatını ilahi qanunun tələbləri ilə uyğunlaşdırmaq qalır. Lüteranlığın inam ilə haqq qazanmaq təlimini Calvin əvvəldən müəyyənləşdirmək təlimi ilə tamamlayır. Həm xilas olmaq, həm də məhv olmaq yalnız Allahdan asılıdır, heç bir iradə azadlığı yoxdur, əks halda Allah günahkar insandan asılı vəziyyətə gətirilir.

Kalvinin fikrincə dövlət bütün formalarca Allah tərəfindən yaradılır və insan üçün həyati zərurətdir. O, hesab edirdi ki, həddən artıq sərt dövlət həddən artıq zəif dövlətdən yaxşıdır, Calvin monarxiyanı rədd etmir, lakin respublikaya üstünlük verirdi. Siyasi recimlərdən ən pisi, Kalvine görə, demokratiyadır, ən yaxşısı isə aristokratiya və ya oliqarxiyadır.

Dünyəvi hakimiyyət haqqında Kalvinin təlimi

Mahiyyəti:

- hakimiyyətin mənbəyi– Allahdandır
- ilahi əməl hökmdarın iradəsi, şüuru və inamı vasitəsi ilə hakimiyyətin əmrlərini müəyyənləşdirir
- hökmdarların Allah tərəfindən seçilməsi

Əsas vəzifələr:

- icma birliyinin dəstəklənməsi
- həm hökmdar, həm də təbəələr tərəfindən ilahi və təbii qanunların icrası
- ibadət edənlərin ruhunun xilasını üçün kilsənin fəallığı

Hakimiyyət formaları

(əhəmiyyət dərəcəsinə görə):

- ∈ Teokratik respublika (varlı və savadlı təbəqələrdən seçilmiş «ən yaxşı insanlar»)
- ∉ Aristokratiya
- ∠ Monarxiya
- ∇ İstibdad (Teraniya) – «cəzaya layıqdır»
- Demokratiya (xalqın əksəriyyətinin hakimiyyəti) – idarəçiliyin ən pis forması

Təsir prinsipləri:

- qanunçuluq (hakimiyyət orqanları və onun nümayəndələri üçün)
- xeyirxahlıq (yəni siyasətdə Xeyir və Ədalətin tam və mütləq həyata keçirilməsi istəyi)
- təbəələr üzərində totalitar nəzarət
- ictimai və şəxsi həyatın nizamlanması
- kilsənin razılığı
- vətəndaşların öz rəhbərinə kortəbii etirazı və itaətsizliyi pislənilir (təqib olunur)
- rəhbərlərə kilsənin və ya nümayəndəli orqanın əks təsiri mümkündür
- əktəsir-yalnız dinc üsullardır

Kalvinin siyasi etikas

Siyasi etika:

- ikili xarakter daşıyır (rəhbərlər və təbəələr üçün normaların mövcudluğu)
- dövlət və kilsənin yaxınlaşması və teokratiyanın qurulması (siyasi ideal)
- kommunal şuralara (magistratlara) seçki zamanı dini kadr seçimi
- kollektivizm ideyası və «qəhrəmanlıq ruhunun» tərbiyələnməsi («Allah bizimlədir»)
- hakimiyyət funksiyalarının məsuliyyətlə icrası
- təbəələrin hakimiyyətə ciddi tabe olması
- təbəələr tərəfindən qanunların tam icrası
- hakimiyyətə müqavimət-yalnız dinc üsullarla və kilsənin nümayəndə orqanlarının vasitəsi ilə ola bilər.

İnsanın azadlığı haqqında:

- ilahi hökmün qüvvəsi insanın iradəsi və niyyətlərinə bütövlüklə sirayət edir
- iradə azadlığı-ilahi qismətin (alın yazısının) fərdiləşdirilməsidir

- azadlıq şüurda yox, inamda kök salıb (çünki şüur insanı şəərə yönəldərək həqiqəti və Allahın hökmünü təhrif edir)
- pozitiv mənada azadlıq-şəxsiyyətin müstəqilliyidir, yeni digər insanların iradəsindən asılılıq yoxdur (ancaq qanun və hakimiyyətdən başqa)
- neqativ mənada azadlıq-yalnız Allaha inanmaq və ona tabe olmaqdan imtinadır (misal, Adəmin günaha batmasıdır)

Anqlikan kilsəsi İngiltərədə dövlət kilsəsi kimi hələ 1534-cü ildə parlamentin qərarı ilə elan edilib və kral VIII Henrix onun başçısı təyin edilib. Bu kilsə katolik kilsəsinin xilasedici qüvvəsini təsdiq edən katolik ehkası (doqması) ilə protenstantlığın şəxsi inam vasitəsilə xilas olma haqqındakı təlimini birləşdirməyi daha doğru yol hesab edir.

Roma katolik kilsəsi reformasiyaya əksreformasiya (kontrreformasiya) ilə cavab verirdi. Bu da üzücü dini müharibələrin başlanmasına səbəb oldu.

5.Utopik sosializmin siyasi-hüquqi ideologiyası

Təşəkkül tapmaqda olan burcua quruluşunu tərifiylən və əsaslandırılan siyasi-hüquqi ideyalarla yanaşı XVI-XVII əsrlərdə mövcud quruluşa qarşı çıxan siyasi və hüquqi təlimlər də təzahür edir. Beləliklə, ictimai quruluşun köklü surətdə yenidən qurulmasının mümkünlüyünə dair, sosializm cəmiyyətinin yaranması zərurəti barədə utopik ideyalar meydana çıxır. Utopik sosializm ideyasını o dövrün qabaqcıl mütəfəkkirlərindən **Tomas Mor** (İngiltərə) və **Tommazo Kampanella** irəli sürdülər. Onlar alman siyasi nəzəriyyəçisi Münser kimi istismar olunan xalq kütlələrinin mənafeyini idarə edirdilər.

Utopik sosialistlərin əsərlərində dövlət və hüquq məsələləri yeni qaydada şərh olunur. Morun və Kampanellanın utopik sosializmə dair siyasi-hüquqi ideologiyası yaranmaqda olan proletar ünsürlərin mənafeyini əks etdirməklə istismarçı siniflərin ideoloqlarının, eləcə də

burcuaziyanın siyasi nəzəriyyəsinə qarşı çıxırdı. Mor və Kampanella dövlətçiliyin istismarçı təbiətinin xüsusi mülkiyyətlə bağlı olduğunu aydın başa düşdükləri üçün cəmiyyətdə siyasi idealın qərarlaşmasını xüsusi mülkiyyətin ləğvi ilə əlaqələndirirdilər. Bu sosialistlər iddia edirdilər ki, gələcək sosializm cəmiyyəti dövlətin demokratik təşkili, zəhmətkeş kütlələrin dövlət işlərinin idarə olunmasında ən geniş şəkildə iştirakı ilə bağlıdır.

XVI-XVII əsrlərdə antik dövrə məxsus olan irsin yenidən canlanması Platonun «Dövlət» kitabına marağı artırdı. Mülkiyyətin ümumiliyi barədə Platonun ideyalarının inkişafı sosializmi əsaslandırان əsərlərin təzahürünə gətirib çıxardı. İlk sosialistlərin nəzəriyyəsindəki mühüm yenilik mülkiyyətin bütün vətəndaşlar üçün ümumiliy ideyası idi. Digər yeni fikir bundan ibarət idi ki, ilk utopik sosializm təlimində dövlət təsisatlarının ictimai mülkiyyət zəminində deokratikləşdirilməsi əsaslandırılırdı.

Utopik sosializmin ilk nümayəndəsi olan **Tomas Mor** (1478-1535-ci illər) təhsilinə görə hüquqşünas idi, məşhur vəkil kimi şöhrətlənmişdi, parlamentə üzv seçilmişdi, sonra hakim, London şəhəri **şerifinin** müavini vəzifəsində işləmişdir. Mor həmçinin VIII Henrixin lord-kansleri olmuşdur. Daim möhkəm əqidəli katolik olan Tomas Mor reformasiyaya qarşı mənfi münasibət bəsləmişdir. Təsadüfi deyil ki, kral papanın taxt-tacı ilə əlaqəsini kəsən kimi Mor istefa vermişdir.

1516-cı ildə Morun o zaman geniş şöhrət qazanmış «Utopiya» və ya ən yaxşı dövlət quruluşu haqqında və yeni utopiya adası barədə bir o qədər faydalı olan «Qızıl kitab» əsəri çap olunur. «Utopiya» əsəri (utopiya yunan dilində heç yerdə olmayan deməkdir) Morun İngiltərə səfirliyi heyətində **Flandriyaya** səfəri zamanı yazılmışdır. Dialog formasında yazılan bu kitabda Morla yanaşı onun dostu, həmin əsərin

nəşr olunmasına rəhbərlik edən **Pyotr Eqidey** və **Rafali Qitodey** adlı bir nəfərin söhbəti təsvir edilir. Qitodey guya məşhur siyasətçi **Ameriqo Vespuççinin** səfər yoldaşı olmuşdur. Dialoqda iştirak edən dənizçi müəllifə və digər şəxslərə müxtəlif xalqlar və ölkələr, o cümlədən utopiya adası haqqında söhbət açır.

Əsərin birinci hissəsində Mor müasiri olduğu İngiltərədəki çox sərt qanunvericiliyi, dövləti kəksin tənqid edərək gələcək siyasi quruluşun mənzərəsini səciyyələndirir. Mor mövcud dövlətin mahiyyətini müəyyən mənalarda dərk edə bilir: «Hazırda dövlətdə bütün baş verənləri dəfələrlə və diqqətlə müşahidə edərək inamla təsdiqləyə bilərəm ki, bunlar dövlət adı altında şəxsi mənafeyini güdən varlıların sui-qəsdindən başqa bir şey deyildir». O, oğurluğa və səfilliyə istiqamət-lənmiş mənasız çoxsaylı qanunları hərtərəfli tənqid edir və mövcud cəmiyyətin yaralarını, sosial bəlalarının səbəbini ilk növbədə xüsusi mülkiyyətlə əlaqələndirir. Bu mütəfəkkirə görə «oğruları yaradan, cinayətkarlığı doğuran cəmiyyətin özüdür. Buna görə Mor «Utopiya» əsərində elə bir cəmiyyət təsvir edir ki, burada xüsusi mülkiyyətin ləğvi bərabərliyin qərarlaşmasına gətirib çıxarır.

Əgər Morun sələflərinin çoxu kommünizmi istehlak şeylərinin ümumiliyi kimi başa düşürdüsə, o, başlıca diqqətini istehsalın ümumiliyinə yetirir. «Utopiya» da əmək məcburi xarakter daşıyır. Mor ümumi bərabərliyə və azadlığa əsaslanan siyasi quruluşu ideal cəmiyyət sayır.

«Utopiya»nın müəllifi belə bir fikri ilk dəfə irəli sürənlərdən hesab olunur ki, qanunvericiliyin mürəkkəbliyi və dolaşıqlığı, onun ən sərt cəzalarla qorunması varlıların mənafeyinə xidmət edir və zəhmətkeşlərə qarşı çevrilmişdir.

Kitabın ikinci hissəsində Utopiya adasının müəssisələri (idarələri) və sakinlərinin adətləri təsvir olunur. Utopiyada mülkiyyət ümumiliyi və ümumi məcburi əmək mövcuddur. Bu cəhət utopiyalıların

ictimai və siyasi quruluşunu bütün digər dövlətlərin qaydalarından köklü surətdə fərqləndirir.

Utopiya 54 şəhərdən ibarət özünəməxsus federasiyadır. Utopik senatda (burada hər şəhərdən 3 nümayəndə təmsil olunur) adanın ümumi işləri müzakirə olunur (məhsulun, işçi qüvvəsinin bölüşdürülməsi, xarici səfirliklərin nümayəndələrinin qəbulu və s.).

Hər bir şəhər 600 ailədən ibarətdir. Hər ailəni 10-16 nəfər yaşlı adam təmsil edir, ailələrdən hər biri müəyyən sənətlə məşğul olur. Hər 30 ailə bir il müddətinə özünə başçı (filarx) seçir, 10 filarxa **protofilarx** başçılıq edir.

Morun fikrincə vəzifəli şəxslər silki üstünlüyə görə deyil, xalqa xidməti baxımdan seçilməlidir. Heç də təsadüfi deyil ki, dövlət başçısı seçki yolu ilə müəyyənləşir və knyaz adlanır, əslində isə prezident hesab olunur. Əgər knyaz istibdad idarəçiliyinə meyl edərsə, vəzifəsindən kənarlaşdırılır. Yaşlı və təcrübəli şəxslərdən ibarət olan digər vəzifələr və senat isə hər il seçilir. Bütün mühüm məsələlərdə vəzifəli şəxslər (filarxlar) ailə başçıları ilə məsləhətləşirlər. «Utopiya» da birbaşa demokratiyanın ünsürləri nümayəndəli idarəçiliklə əlaqələndirilir.

Tomas Morun ailə haqqında mülahizələri maraq doğurur. Utopiyada ailə böyük birlik forması və patrinxal xarakterdə səciyyələndirilir. Ailədə qadın kişiyyə, uşaqlar valideynlərə, ümumiyyətlə kiçiklər yaşlılara xidmət edir.

Morun hüquq haqqında mülahizələri yeni və orcinaldır. Utopiya adasında xüsusi mülkiyyət olmadığına görə utopmiyalılar arasında mübahisə nadir hallarda nəzərə çarpır və cinayətkarlıq az hallarda təzahür edir. Buna görə utopiyalıları geniş və mürəkkəb qanunvericiliyə ehtiyac duymurlar.

Mor yaşadığı dövr üçün cəza problemini özünəməxsus formada həll edir. Oğurluğa görə ölüm hökmünə etiraz edən Mor müasiri olduğu İngiltərədəki sərt qanunları pisləyərək Şərqi xalqlarında davamlı olan qaydaları bunlara qarşı qoyurdu. Şərqi xalqları cinayətkarı cəzalandırmaq əvəzinə ictimai işə məhkum edir. Buna bənzər qanunvericilik Utopiyada da mövcuddur. Ağır cinayət törədən utopiyalıları «kölə» kimi işlədirlər.

Morun başlıca fikri bundan ibarətdir ki, məcburetmiş yolu ilə işləməyə vadar etmək onun yaşadığı dövrdə yayılan ölüm cəzasından humanist tədbirdir. Ümumiyyətlə, Tomas Morun «Utopiya» əsəri siyasi və hüquqi əhəmiyyət baxımdan ona ümumdünya şöhrəti qazandırmışdı. «Utopiya» kitabı ilk utopik sosializmin sonrakı nəzəriyyəçilərinə faydalı təsir göstərmişdi, dövlət və hüquq haqqında yeni ideyaların təşəkkülünə istiqamətləndirdi.

Katolik kilsəsinin nöqsanlarını və ruhaniləri tənqid edən T.Mor, eyni zamanda Avropada başlayan reformasiya hərəkatına da qarşı çıxırdı. O, xristian katolik dünyasının bütövlüyünü zəruri hesab edirdi. Kralın despotik hakimiyyətinə qarşı çıxdığı üçün onu edam edirlər.

Kəskin sosial-siyasi ziddiyyətlərə cavab olaraq T.Mor özünün məşhur «Utopiya» kitabında sinifsiz ictimai quruluş ideyasını əsaslandırmağa çalışırdı. Hadisə guya haradasa uzaqda mövcud olan Utopiya adasındakı ədalətli, ideal dövlətdə baş verir, Utopik sosializm anlayışı məhz ingilis humanistinin bu əsəri ilə əlaqədar yaranmışdır. Bu kitab o dövrdə Avropada geniş yayılmış humanizmin fəlsəfi, etik və ictimai-siyasi ideyaları ilə sıx əlaqədardır və həmin ideyaları əks etdirir. Burada ədalətli ictimai-siyasi quruluş yaratmaq arzusu əsaslandırılır. Bütün bəlalərin səbəbini T.Mor xüsusi mülkiyyətin hökmranlığında, şəxsi, xüsusi mənafeyin mövcudluğunda görürdü. O, yazırdı: «Mən tamamilə əminəm ki, hər şeyi bərabər və ədalətlə bölmək, həmçinin insani işləri xoşbəxtliklə

idarə etmək xüsusi mülkiyyəti tamamilə məhv etmədən mümkün deyil». Humanist göstərirdi ki, harada mülkiyyət və pul hər şeyin əsas meyarı olursa, orada işlər müvəffəqiyyət qazana bilməz.

T.Morun «Utopiya»sındakı ideal dövlət sərvətin ümumiliyi, bütün vətəndaşların ümumi və icbari məhsuldar əməklə məşğul olması, cəmiyyətdəki bütün nemətlərin ədalətlə və bərabər bölünməsi, imtiyazlı zümrə və qrupların ləğv edilməsi əsasında yaranır. Kommunist cəmiyyətinin məqsədi vətəndaşların və ümumiyyətlə cəmiyyətin maddi tələbatlarını ödəməklə yanaşı, həm də insan şəxsiyyətinin azad, hərtərəfli inkişafını təmin etməkdir. Lakin böyük humanistin sinisfsiz cəmiyyət ideali həyata keçməyən bir arzusu olaraq qaldı.

Utopik sosializmin daha bir görkəmli nəzəriyyəçisi italyan mütəfəkkiri **Tommaso Campanella** (1568-1639) olmuşdur. İnsan işğalına və inkvizisiyaya qarşı mübarizə etdiyi üçün onu həbs edir və 27 il zindanda saxlayırlar. 1605-ci ildə o həbsdə özünün əsas əsəri olan «Günəş şəhəri» kitabını tamamlayır. Kampanella siyasi həyatda fəal iştirak edən şəxs kimi tanınmışdı. O, 1599-cu ildə ispan hökumranlığına qarşı sui-qəsd təşkil etdi. Sui-qəsdin məqsədi hakimiyyəti ələ keçirib ölkənin ictimai-siyasi quruluşunda geniş dəyişikliklər həyata keçirməkdən ibarət idi. Satqınlıq sayəsində sui-qəsdin üstü açıldı və Kampanella ömürlük həbs cəzasına məhkum edildi, 27 il həbsxanada qaldı, yalnız 1626-cı ildə azadlığa buraxıldı. Kampanella həbsxanada olarkən bir sıra əsərlərlə yanaşı özünün məşhur «Günəş şəhəri» kitabını yazmışdır (1623-cü ildə). O, ilk fəlsəfi əsərini isə ədəbi yaradıcılığa başladığı iyirmi yaşında qələmə almışdır. Kampanella «Günəş şəhəri»ni yazarkən Tomas Morun «Utopiya»sından bəhrələnmişdir. Bu mütəfəkkir belə bir qəti nəticəyə gəlir ki, cəmiyyətdəki bütün şər işlərin, bəlaların səbəbi xüsusi

mülkiyyətdir. Buna görə zəhmətkeşlərin mənafeyinə cavab verən ideal ictimai-siyasi quruluş ictimai mülkiyyətə əsaslanmalıdır.

Kampanellanın ən yaxşı ictimai quruluş haqqında fikirləri Morun görüşlərindən bununla fərqlənir ki, Platon kimi o da kəbin-ailə münasibətlərində ümumilik prinsipləri yamağa çalışmışdır. Buna uyğun olaraq Günəş şəhərində ailələr yox, emalatxanalar və ya briqadalar istehsal özəkləri hesab olunurlar.

Mor kimi Kampanella da əməyin şərəfli iş olduğunu qeyd etməklə köləliyi pisləyir. Buna görə Günəş şəhərində cinayətkarlar ictimai işlərə məcbur edilmirlər. Lakin Günəş şəhərində qaydalar «Utopiya» ilə müqayisədə daha kəskindir. Odur ki, Günəş şəhərlilərinin bütün həyatı mükəmməl şəkildə qaydaya salınır. Onlar eyni paltar geyinir, eyni cür qidalanır (yalnız ictimai yeməxanalarda), hərbi qaydada işləməyə göndərilir, istirahət edir və əylənirlər.

Günəş şəhərində xüsusi mülkiyyət aradan qaldırılır, istehsal vasitələri bütün cəmiyyətə məxsusdur. Günəş şəhərinin hər bir vətəndaşı əməklə məşğul olmalıdır, əmək ümumi və məcburi xarakter daşıyır, şərəfli və nəcib iş sayılır. İstehsal kimi istehlak da ictimai xarakter kəsb edir. Kampanella həmçinin əmək tərbiyəsinə dair mülahizələr yürüdür. Günəş şəhərində təlim məhsuldar əməklə əlaqələndirilir. Elmin və texnikanın inkişafına böyük əhəmiyyət verilir.

Günəş şəhərində kişilərlə qadınların bərabərliyi təmin olunur, dövlət hakimiyyətinin təşkilində demokratik ünsürlərə yer verilir. Dövlətə baş keşik rəhbərlik edir, bu vəzifəyə Günəş şəhərinin ən müdrik və təhsilli vətəndaşı yiyələnir.

Siyasi təşkilin təsvirində Kampanella orta əsr feodal təsəvvürlərinin fəvqündə durma bilmir, çünki öz layihəsinə katolik kilsəsi

təşkilatlarının qəbul etdiyi teokratik idarəetmə prinsiplərini və praktikasını əks etdirir.

Kampanellaya görə ümumi mülkiyyətə əsaslanan cəmiyyətdə dövlət saxlanılır. Lakin onun təsəvvür etdiyi dövlət siyasi fikir tarixinə məlum olan dövlətlərdən kəskin surətdə fərqlənir.

Günəş şəhərində hakimiyyət və idarəetmə üç prinsipə əsaslanır:

1) yeni dövlətin vəzifəsi istehsalın və istehlakın təşkilindən, vətəndaşların tərbiyəsinin idarə edilməsindən ibarət olacaq; 2) dövlətin bu vəzifələri hakimiyyətin və idarəetmənin həyata keçirilməsində alimlərin əhəmiyyətli rolunu şərtləndirir; 3) yeni ictimai quruluş dövlətin idarə olunmasında xalqın iştirakını tələb edir.

Bu prinsipləri nəzərdə tutan Tomas Mor hesab edirdi ki, onların həyata keçirilməsi antik dövrün bir sıra səciyyəvi cəhətləri ilə orta əsr şəhər respublikalarının xüsusiyyətlərini müvafiq surətdə istehsal edən yeni qarışıq respublikalar çərçivəsində mümkündür. Kampanella isə tarixdə bənzəri olmayan dövlət hakimiyyətinin tamamilə yeni təşkilini təsvir edir.

Hər hansı biliklərdən və ya incəsənətdən məlumatı olan alimlər və ya şəxslər vəzifəli adamların mərkəzləşdirilmiş iyerarxiyasını yaradır. Şəhərə ali hökmdar –«Günəş» («metafizik)-hərtərəfli təhsilə malik, bütün elmlərdən, incəsənətdən, peşələrdən məlumatı olan insan başçılıq edir.

Varlığın üç başlıca atributuna (güç, müdriklik, məhəbbət) uyğun olaraq, ali hökmdara üç hökmdara üç hakimiyyət şərikçisi kömək edir: «Pon» (Güç), «Sin» («Müdriklik»), «Mor» («Məhəbbət»). «Pon» hərbi işləri yerinə yetirir, «Sin» elmin inkişafına rəhbərlik edir. «Mor» tərbiyəni, doğumu, kənd təsərrüfatını, qida məhsullarının, paltarın və s. istehsalını idarə edir.

Kampanellanın demokratiya ilə alim-mütəxəssislərin idarçılığının əlaqələndirilməsi üsullarına dair fikirləri də orqinal təsir bağışlayır. Bu və ya digər vəzifələrə elə tərbiyəçilərin, baş ustaların, dəstə rəislərinin və digər vəzifəli şəxslərin namizədliyi irəli sürülür ki, onlar günəş şəhərlilərindən kimin hansı vəzifəyə layiq olduğunu bilsinlər.

Günəş şəhərində hüquq, məhkəmə, cəza mövcuddur. Qanunlar azsaylıdır, qısa və aydındır.

Kampanella «Günəş şəhəri» traktatında qanunvericiliyin mürəkkəb və dolaşiq xarakter kəsb etməsinə qəti etirazını bildirir. Onun cinayət hüququna aid səciyyəvi mülahizələr belədir: hüququn əxlaqla qarışıq salınması, cinayət və günah anlayışlarının eyniləşdirilməsi, ruhani şəxslərin ədalət məhkəməsinə başçılıq etmələri qəbul etmək.

Bütün bunlar onun ifadəsidir ki, Kampanella orta əsrlərə aid dini ideologiyadan xilas ola bilməmişdi. Əlbəttə, Tomas Morun və Tommazo Kampanellanın irəli sürdükleri sosializm ideyalarının XVII əsr Avropasında həyata keçirilməsi mümkün deyildi. Onlar mövcud ictimai-siyasi quruluşun yenidən təşkili yollarına dair mülahizələr irəli sürmürdülər.

Avropanın xalq kütlələri – kəndlilər və sənətkarlar da öz ideoloqlarını yetişdirirlər. Onlar arasında görkəmli yer tutan Almaniyada «Xalq reformasiyasının» böyük xadimi **Tomas Münser** də var (1490-1525). Onun siyasi proqramında xüsusi mülkiyyətin ləğv edilməsi, əmlakın ümumiləşdirilməsi, imtiyazlı silk fərqlərinin ləğv edilməsi, bütün insanların bərabərliyi tələb edilirdi.

Münser reformasiyanı (lat. reformatio-yenidən dəyişmək) ümumi mənafe əsasında dünyanın yenidən dəyişməsi kimi başa düşürdü.

Münserin fikrincə, gələcəkdə dünyada yaradılacaq cənnət elə cəmiyyət olacaq ki, orada hər şey ümumidir, heç bir şəxsi mənafe ola

bilməz. Bununla yanaşı o, ideal cəmiyyətin qurulma müddətini, bu cəmiyyətin forma və prinsiplərini göstərməyib.

Münserin sosial proqramı
(«Məqaləli məktubda» təqdim olunan radikal variant)

intellektual mənbələr

- Bibliya
- Lüteran ideologiyası

Real əsaslar

- Adi xalqın yoxsullaşması
- Yerli hakimiyyətin qanunsuzluğu və özbaşınalığı
- Vatikanın böyük həcmdə vergi müəyyən edən qarətçi siyasəti və hakimiyyət uğrunda ərazi (yerli) münaqişələri

Hərəkatın məqsədi –

«Xristian ittifaqı və qardaşlığı» adlanan yeni ictimai-siyasi quruluş yaratmaq

Təşkilatlanmanın prinsipləri:

- «ümumi iş üçün xidmət» (bu missiyanın yerinə yetirilməsində adi xalq varlılarından daha meyllidir)
- icmaların birləşməsinin demokratik üsulu
- Respublika əsaslarda (seçilən, dəyişilən) ictimai hakimiyyətin və yerli özünüidarəetmənin inkişafı
- Yeni ictimai-siyasi quruluşun əsaslarını qorumaq üçün xalqın silahlı mübarizə metoduna yol verilir («qılınca əl atmaq»)
- vətəndaşların hüquq bərabərliyi
- dünyəvi hakimiyyət və kilsənin xeyrinə ödənişlərin minimuma endirilməsi
- torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətin ləğv olunması
 - özgə əməyinin istismarının qadağan edilməsi

Münserin siyasi proqramı

Yeni ictimai-siyasi quruluş şəraitində siyasi hakimiyyətin təşkili
Əsas vəzifələr:

- «vətəndaş birliyi» və ədalətin təmin edilməsi
- siyasi qüvvə və müvafiq qanunlarla «ümumi işə» yardım
- yeni ictimai-siyasi quruluşun mühafizəsi və müdafiəsi
- Müqəddəs Yazının hakimiyyətin siyasi-hüquqi əsası və cari qanunvericiliyin mənbəyi qismində istifadə edilməsi

Formalaşma prinsipləri:

- qarışıq idarəetmə forması (sadə adamların qismən hakimiyyətə buraxılması)
- dünyəvi (və kilsə) məmurlarının öz icmaları tərəfindən seçilməsi və dəyişdirilməsi
- hakimiyyətə xalq nəzarəti («hər bir xristianın razılığı» haqqında Lüterin tezisindən daha geniş formada)
- xristian dinindən kənara çıxan və egoist maraqlarını güdən hakimiyyətə qarşı xalqın üsyan etmək hüququ («Allahsızları tacdan məhrum etmək»)
- yerli özünüidaretmənin inkişafı (icma şuraları və s.)
- siyasi qərarların qəbul edilməsinin açıq vərəsəni xarakteri (iclaslar, müzakirələr, səsvermələr və s.)
- hakimiyyətin siyasi funksiyalarının icrasına sadə insanların geniş şəkildə cəlb olunması